

<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.2.8>
УДК 929Грінченко:8

Тетяна Вірченко

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
вул. Левка Лук'яненка, 13Б, Київ, 04212, Україна
 <https://orcid.org/0000-0001-7953-2285>
t.virchenko@kubg.edu.ua

Тетяна Видайчук

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
вул. Левка Лук'яненка, 13Б, Київ, 04212, Україна
 <https://orcid.org/0000-0001-7290-0006>
t.vydaichuk@kubg.edu.ua

НАУКОВИЙ ПРОЄКТ «ЛІТОПИС ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА»: ВІД ВІЗІЙ ДО ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Літопис життя і творчості Бориса Дмитровича Грінченка, укладений на основі його документів (приватних листів (написаних і отриманих), щоденника, окремих записів), спогадів сучасників, текстологічних студій, є актуальним завданням сьогодення, адже спричиняє переосмислення тих змістових сенсів, які зберігає колективна пам'ять.

Метою представлено дослідження є реконструкція подій у житті Б. Грінченка впродовж 1883 року. Предметом дослідження стали біографічні дані, а також особисті якості, риси характеру, особливості побуту та всі інші дані, які дають змогу максимально повно відтворити факти із життя Бориса Грінченка. Теоретико-методологічну базу становлять основні, прийняті в різних наукових концепціях, загальні принципи науковості, об'єктивності й конкретності істини, що ґрунтуються на використанні всього масиву джерельної бази, її комплексного аналізу.

У результаті дослідження віднайдено, систематизовано, проаналізовано та описано 98 приватних листів, які в 1883 році написав або отримав Борис Грінченко, його кишеньковий записник за 1883 рік на 76 сторінок, записки на клаптиках паперу (33 аркуші різного формату та форми), якими обмінювалися слухачі тимчасових (літніх) педагогічних курсів у Змієві — друзі й однодумці Бориса Грінченка. Увага до 1883 року зумовлена, по-перше, тим, що за окремими свідченнями саме цього року Борис Грінченко почав свою письменницьку діяльність; по-друге, відвідування педагогічних курсів улітку 1883 року стало щаблем фахового зростання Грінченка-учителя; по-третє, на вчительських курсах відбулося знайомство з Марією Гладиліною — майбутньою дружиною, і ця зустріч визначила їхнє подальше життя і спільну працю на благо української культури та просвіти. 1883 рік — це рік, що припадає на виокремлений дослідниками третій період життя Бориса Грінченка — Слобожанщина (1881–1885).

Новизна дослідження полягає в тому, що проаналізовані документи дали можливість уявити та описати життя, діяльність, почуття, переживання, радощі й розчарування Бориса Грінченка протягом 1883 року, у його двадцятий рік від дня народження. В його документах приватне і професійне постає серйозно і жартома, що надзвичайно цінно для розкриття особистості Бориса Грінченка та укладання його життєпису.

Ключові слова: Борис Грінченко; 1883 рік; літопис життя і творчості; комеморативна практика; грінченкознавство; архів Бориса Грінченка Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського; его-документ.

Актуальність дослідження. Індивідуальні біографії видатних особистостей легко зв'язати в суцільний опис життя групи людей і таким чином перетворити її на силу культурно-історичного і політичного змісту. Через відтворення звичок, уподобань, поглядів, почуттів, спогадів, особистих асоціацій окремої особистості формується уявлення про соціальну та інтелектуальну історію спільноти. Індивідуальна біографія зображає особистість у подвійному вимірі, поєднуючи особисті мотиви з цінностями інтелектуальної спільноти доби. Об'єктивне наукове дослідження і оприлюднення життєвого шляху сподвижників

як частини національної спільноти — це не лише оцінка досягнень попередників, не лише узагальнення попереднього життєвого досвіду, а й формування власної візії історичного майбутнього, що абсолютно необхідне Україні нині, у часи формування пантеону справжніх лідерів нації.

Науковий жанр, який сприяє збереженню пам'яті, — літопис життя і творчості видатної особистості, під яким розуміємо «хронологічний перелік найважливіших подій, епізодів і фактів з життя» (Цибаньова, 1967, с. 3). Потреба відображення результатів біографічного дослідження в такому жанрі зумовлюється тим, що він дає

можливість узагальнення об'єктивної інформації про життєвий шлях, ціннісний світ, інтелектуальне оточення постаті. Осягнення ролі лідера нації сучасниками і на відстані часу не можуть бути абсолютно ідентичними. Вони змінні під впливом соціальних, історичних, політичних чинників. Отже, такі дослідження спричиняють ревізію наративів щодо світогляду і внеску лідерів нації, а значить, провокують переосмислення тих сенсів, які зберігає колективна пам'ять.

Постановка проблеми. З огляду на це літопис Бориса Дмитровича Грінченка — видатного громадсько-політичного діяча, письменника, перекладача, педагога, філолога, етнографа, громадянина, чоловіка, батька, — укладений на основі його документів (приватних листів, які він і його близьке оточення написали й отримали особисто, щоденників, окремих записів), спогадів сучасників, текстологічних студій, є важливим завданням сьогодення для грінченкознавців Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. Цей проєкт — логічний результат послідовної діяльності науковців із вивчення, видання спадщини Бориса Грінченка, уведення в науковий обіг невідомих досі документів тощо. У перспективі таке дослідження має потенціал бути джерельною основою для подальших грінченкознавчих праць, написання інтелектуальної біографії, грінченкознавчої енциклопедії, підготовки академічного видання творів.

Практика комеморації ідей духовного лідера не лише університетською спільнотою грінченківців, а й широким загалом українства розуміється як збереження для суспільної свідомості будь-яких значущих подій із життя Бориса Грінченка, як бажання спільноти, яка існує нині, підтвердити почуття своєї єдності та спільності з баченням України Борисом Грінченком, як прагнення зміцнити зв'язки всередині спільноти через колегіальне ставлення до подій минулого.

Комеморація, що її розуміємо в широкому значенні, як усе, що пов'язує людину з минулим: подіями, артефактами, текстами, ідеями; як одне з ключових понять у сфері роботи з історичною пам'яттю; як комплекс суспільних практик, які демонструють ставлення сучасників до минулого, — це процес відтворення того, що підлягає «пригадуванню». «Пригадується» те, що здається важливим із позицій сьогодення. Тож автори цієї публікації у своїй логіці «згадування» зважали не тільки на правду історичних фактів, ураховуючи її, а й на пов'язані з цими фактами емоції, прагнучи відтворити «живий життєпис» Бориса Грінченка.

Літопис укладатиметься за роками, місяцями й днями. Усі записи в літописі датуються за старим стилем (з окремими застереженнями щодо листів і документів, датованих за новим стилем). Правопис Бориса Грінченка і його адресатів вправленям не підлягав. У процесі роботи враховані особливості найменування місяців і послідовно використані сучасні їх назви. Так, замість

давньоруської назви грудня — студень — використовували сучасну назву. Це ж стосується й називання дев'ятого, десятого і одинадцятого місяців жовтнем, листопадом і груднем відповідно до тенденції, яка певний час тривала в Наддніпрянській Україні. Значною мірою точності датування вдалося досягти завдяки наскрізній нумерації окремих груп листів, яку запроваджували і намагалися підтримувати Борис Грінченко, Марія Гладиліна (Грінченко), Анастасія Грінченко, завдяки роботі Марії Грінченко з упорядкування сімейного епістолярію.

Перед укладанням літопису був проаналізований наявний досвід написання таких праць про життя і творчість Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Івана Карпенка-Карого, Марка Вовчка, Лесі Українки, Івана Франка, Олександра Довженка, Єфросинії Зарницької.

Листи подаватимуться в Літописі не в повному обсязі. Основне дослідницьке завдання вбачаємо в реконструкції подій зі змісту листа (з особливою увагою до датування об'ємних епістол, які писалися кілька днів поспіль) і вдаємося до прямого цитування тих фрагментів, які увиразнюють людські якості, світогляд, факти, відображають становлення особистості. Водночас прагнемо максимально уникнути суб'єктивізації інтерпретації, яка неминуча в працях такого типу.

У науковому обігу вже чимало інформації про життя і діяльність Бориса Грінченка. Вона осмислена істориками (Н. Зубковою (2008), Н. Кінд-Войтюк (2018), Н. Родіною (2007), П. Соханем (1994) та ін.) і культурологами (Н. Кобижчею, 2017), педагогами (Н. Антонець (2008), Н. Богданець-Білоskalенко (2010, 2013), О. Бурко (2021), Н. Дічек (2024), Л. Коженювським (2010), О. Коляденко (2021), М. Лашком (2012), А. Мовчун (2013а, 2013b, 2013с), О. Неживим (2013) та ін.), літературознавцями (О. Білецьким (1963), О. Вовком (2014), Т. Вірченко (2023, 2024), С. Кіралем (2004), Р. Козловим (2022, 2023, 2024), А. Погрібним (1993), І. Погрібняк (2013, 2014, 2016), А. Хоптяр (2017), В. Яременком (2021, 2022) та ін.), мовознавцями (С. Барабаш (2022), Т. Видайчук (2017, 2021), М. Пилинським (1988), О. Скопненком (2019), Т. Цимбалюк-Скопненко (2019), А. Чернишем (2011) та ін.), адже грані гуманітарної діяльності Бориса Грінченка надзвичайно різноманітні. Утім і до нашого часу частина важливих джерел не введені до наукового обігу. Наприклад, дослідницька увага найчастіше охоплювала листи і документи вже початку ХХ ст., а матеріали 1880-х років здебільшого залишалися поза увагою.

Матеріал дослідження. Ця подача проєкту літопису життя і творчості Бориса Грінченка представляє 1883 рік, що припадає на виокремлений дослідниками третій період життя Бориса Грінченка — вчителювання на Слобожанщині (1881–1885). Із 1 вересня 1882 року до 1 серпня 1883 року він працював у Єфремівському початковому народному училищі, яке розташовувалося

в російському селі Трійчатому (Єфремівці), але жив в українському селі Чунишине, що з ним межувало. Улітку, з 1 липня до 5 серпня, був слухачем на педагогічних курсах у Змієві. А новий навчальний рік розпочав у селі Олексіївка Зміївського повіту. Також траплялися поїздки в Харків і Богодухів. Саме 1883 року молодий учитель і письменник починає активне листування з друзями і колегами, коханою, діячами культури, видавцями. Увага саме до 1883 року визначена кількома факторами:

1) Марія Грінченко при укладанні повного бібліографічного переліку прижиттєвих видань Бориса Грінченка зазначає, що перша публікація художнього твору чоловіка датується 1883 роком (у виданнях Наддніпрянщини);

2) улітку 1883 року в Змієві проходили педагогічні курси для вчителів усієї Харківщини. Борис Грінченко вирізнявся серед слухачів своїми педагогічними талантами, ерудицією та вихованістю, тому дирекція народних шкіл звернула на нього увагу, і молодий учитель здобув нову роботу — був призначений до Олексіївської двокласної школи Зміївського повіту, хоча і не мав права за рівнем здобутої освіти і досвідом працювати там учителем. Його зрілість як фахівця засвідчує також замітка, написана до тогочасного фахового журналу «Русский начальный учитель» (№ 10 за 1883 рік);

3) на вчительських курсах Борис Грінченко познайомився з Марією Гладиліною, і ця зустріч визначила їхнє подальше життя і спільну працю на благо української культури та просвіти.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ) у документах особового архіву Б. Д. Грінченка зберігаються документи самого фондоутворювача — листи, щоденник, записки, рукописи, офіційні документи, друковані матеріали та ін.; документи з архіву дружини Марії Грінченко (Гладиліної), документи і матеріали інших діячів культури і просвіти того часу, датовані 1883 роком. Саме вони і стали матеріалом цього дослідження. Загалом віднайдено, систематизовано, проаналізовано та описано 98 приватних листів, які в цей час написав або отримав Борис Грінченко, кишеньковий записник Бориса Грінченка за 1883 рік на 76 сторінок, записки на клаптиках паперу (33 аркуші різного формату та форми), якими обмінювалися слухачі літніх педагогічних курсів у Змієві — друзі й однодумці Бориса Грінченка. Окремі архівні документи вводяться в науковий обіг уперше.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу становлять основні прийняті в різних наукових концепціях загальні принципи науковості, об'єктивності й конкретності істини, що базуються на використанні всього масиву джерельної бази, її комплексному аналізі. При укладанні літопису важливо дотримуватись правил, які висловив П. Коннертон: «Ми “розміщуємо»

поведінку особи, яка нас цікавить, у відповідності з місцем у її життєвій історії; і також ми розглядаємо цю поведінку у відповідності з її місцем історії соціального оточення, соціального тла, до якого особа належить» (2013, с. 42).

Результати дослідження. Досліджені листи, щоденник і записки дали можливість уявити та описати життя, діяльність, почуття, переживання, радощі й розчарування Бориса Грінченка протягом 1883 року, двадцятого від його дня народження.

Переважна більшість опрацьованих документів — епістолярні, які написав сам Борис Грінченко та отримав. Найбільше листів у цей рік написано та відправлено Марії Миколаївні Гладиліній, а також отримано від неї.

На момент знайомства майбутнього подружжя молода богодухівська вчителька Марія Гладиліна була слухачкою педагогічних курсів у Змієві. Враження від молодого, ерудованого, вихованого вчителя стали основою її симпатії до Бориса. Почуття швидко стали взаємними. Бориса приваблювало в Марії поєднання жіночності й гострого розуму. Інтимні листи закоханих розповідають щемну історію кохання молодих людей, малюють складні часи розлуки під час учителювання в різних школах, непросте планування вінчання, на заваді якому стояли батьки з обох боків, а в подальшому — не лише спільну працю на благо України, а й доволі скромний спільний побут.

У цих листах молоді люди щирі та уважні одне до одного, солідарні в поглядах на педагогічну діяльність, переконані в необхідності подальшої самоосвіти й саморозвитку, абсолютно впевнені у своєму коханні та спільному майбутньому. У рядках і між рядків читається протест однодумців проти суспільної несправедливості, національних утисків, старосвітських основ патріархального суспільства. Окремо варто підкреслити, що Марія Гладиліна, росіянка за походженням і вихованням, не без впливу Бориса Грінченка вивчила українську мову й назавжди пов'язала своє життя з українською культурою та просвітою. Про окремі способи оволодіння мовою також ідеться в листах: знаходимо поради до пояснення слів, до вправлення в орфографії та перекладі, обговорення значення рідної мови для освіти і формування літературної мови.

Адресатами й адресантами листів Бориса Грінченка цього року були й інші вчителі Харківщини, які прибули на курси в Змієві. Навколо Бориса Грінченка сформувалося коло сімох соратників-однодумців, після занять вони сходилися в садку однієї із садиб (у місцевій жінки на прізвище Мосьпанка жили 4 вчительки — слухачки курсів) «і там трохи говорили про справи педагогічні, а багато більше про справу українську і читали українські книжки, що привіз із собою Грінченко. Наприкінці у гурткові цьому лишилося тільки четверо: Грінченко, ще один учитель та дві вчительки, а останні занудилися

нецікавими розмовами та читанням» (Загірня, 1999, с. 33).

Після закінчення курсів тісну четвірку молодих людей (крім майбутнього подружжя, це Іван Зозуля та Анастасія Віцман) пов'язувала не лише дружба, а й можливість обговорити нагальні проблеми та потреби народної школи і шкільного вчителя, питання української історії, мови, літератури, особливості творчості один одного. У таких листах приватне та професійне постає серйозно і жартома, що надзвичайно цінне для розкриття особистості Бориса Грінченка і представників його найближчого кола.

Тож адресати після Зміївських курсів були такими: Іван Іванович Зозуля (псевдонім Іван Спілка) — український дитячий письменник (публікувався в журналах для дітей «Дзвінок», «Люстрована бібліотека для молодіжи, міщан і селян»), учитель, громадський діяч, збирач народної творчості, який жив і працював на Харківщині; Анастасія Олександрівна Віцман — учителька Чупахівського училища Лебединського повіту; Віра Батоврина — учителька Харківського повіту. І вже згадана Марія Гладиліна. Проаналізовані записки-клаптики теж були написані в цьому колі та для цього кола.

Листи писані на тогочасному поштовому папері, найчастіше чорним чорнилом, рідше червоним чорнилом або олівцем. Кожен лист містить вказівку на дату та місце написання, незалежно від того, Борис Грінченко був адресатом чи адресантом цього листа. Також здебільшого послідовно зафіксовані день, місяць, рік і місто отримання листа. Документи писані українською мовою з використанням літер тогочасної російської «гражданки». При цитуванні листів (а також інших оригінальних документів) збережено і передано їхню автентичну авторську орфографію за чистовим автографом (приміром, що його відправив адресант або отримав адресат), пунктуацію і стилістику. Також при цитуванні збережено і передано усі підрядкові підкреслення або інші способи виділення авторами важливої для них інформації в тексті листа.

Одним із тих, з ким також активно листувався Борис Грінченко протягом 1883 року, був Данило Оксентійович Ткаченко (1861–1932) — український письменник, перекладач і педагог кінця XIX — початку XX століття. Близький друг, на кілька років старший за Бориса, тож листи до нього — це запитання порад щодо вчителювання, навчальних програм, навчальної літератури, а також особисті теми. Варто зазначити, що Данило Ткаченко назвав свого сина на честь товариша і запросив того стати хрещеним батьком Борисові Ткаченку.

Листувався Борис Грінченко і з Михайлом Петровичем Старицьким (1840–1904) — видатним драматургом, поетом, прозаїком, громадським і театральним діячем. Предметом листування

було обговорення можливостей опублікуватися в альманахові «Рада», яким протягом 1882–1883 років опікувався діяч. Далі листування з цього приводу було передане уповноваженому від Михайла Старицького Єлисею Купріяновичу Трегубову (1848–1920) — українському культурному та громадському діячеві, педагогу, одному з викладачів і директорів Колегії Павла Галагана (у 1876–1893 роках викладав географію та історію), члену Київської Старої громади, співробітникові часопису «Кіевская старина» (скарбник, експедитор, коректор), швагрові Івана Франка.

Отримував Борис Грінченко й листи від своїх учнів із Єфремівської школи, де працював перед призначенням в Олексіївку; обов'язково відповідав на них.

Варто звернути увагу й на ті персоналії, які часто згадуються в листуванні Бориса Грінченка цього року. Насамперед, це Іван Якович Литвинов — інспектор народних шкіл Харківщини, керівник педагогічних курсів у Змієві. За спогадами сучасників, надзвичайно гарна і чесна людина, яка відіграла неабияку роль у житті Бориса Грінченка того року. Ільницький Лука Васильович — до 1885 року власник друкарні та книгарні української книги в Києві; належав до Київської громади, відомий під ім'ям Лука Веселенька, але під своїм іменем керував видавництвом Громади. Сам Борис Грінченко і його коло часто замовляли книжки в друкарні та магазині пана Ільницького. У колі згадуваних був і Трохим Аврамович Зіньківський (псевдоніми: Т. Звездочот, Т. Певний, М. Цупкий та ін.; 1861–1891) — український письменник, фольклорист, публіцист, один із піонерів українського національного пробудження на східних теренах України, близький епістолярний товариш Бориса.

Важливим джерелом знань про життя і діяльність Бориса Грінченка протягом 1883 року є його кишеньковий записник, який по праву можна вважати щоденником. Він містить особисті записи, що фіксують почуття і переживання, у ньому також Борис Грінченко записував важливі та визначальні для себе тексти, зокрема Тараса Шевченка. Ймовірно, під впливом Шевченкових «Псалмів» юнак спробував і собі перекласти прозою біблійні «Псалми Давидові», що занотував їх у записникові. На нашу думку, ці записи вказують на «особливі стосунки» автора перекладу з Богом та релігією, надто схожі із Шевченковими — це молитва за Україну, водночас покаяння, вдячність, прохання до Бога за свій край і його народ.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у важливості та необхідності продовження комеморативної практики стосовно особистості Бориса Грінченка через продовження укладання літопису його життя за списками й документами наступних років його життя.

Покликання

- Антонець, Н. (2008). Грінченко Борис Дмитрович. У *Енциклопедія освіти* (с. 144–145). Юрінком Інтер.
- Барабаш, С., & Бурко, О. (2022). Мовна позиція Б. Грінченка та Х. Алчевської: суголосся доби чи позиція? *Закарпатські філологічні студії*, 24(2), 165–168. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.2.33>
- Білецький, О. (1963). Борис Грінченко. У *Письменник і епоха: збірник статей, досліджень, рецензій з питань української літератури* (с. 218–228). Державне видавництво художньої літератури.
- Богданець-Білоskalенко, Н. (2010). *Віддав себе я праці без вагань... (до 100-річчя вшанування пам'яті Бориса Грінченка)*. НВФ Славутич-Дельфін.
- Богданець-Білоskalенко, Н. (2013). *Не велике поле я зорав... (до 150-річчя від дня народження Бориса Грінченка)*. НВФ Славутич-Дельфін.
- Бурко, О. (2021). Б. Грінченко, В. Корольов і Канада: маловідомі факти. У *World science: problems, prospects and innovations. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference* (с. 219–225).
- Видайчук, Т. (2017). Фонетичні особливості східнополіського говору північного наріччя української мови (на матеріалі етнографічної спадщини Бориса Грінченка). *Studia Philologica*, 1, 11–16.
- Видайчук, Т. (2021). Дискусія в Імператорській академії наук (1907 рік) щодо системи правопису «Словаря української мови». *Синопис: текст, контекст, медіа*, 27(3), 165–171. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2021.3.6>
- Вірченко, Т., & Козлов, Р. (2023). *Непокірний. Грані долі Бориса Грінченка*. КУБГ.
- Вірченко, Т., & Козлов, Р. (2024). «Книжки для дітей і дорослих». Буття Бориса Грінченка в каноні. *Наукові записки. Філологічні науки*, 208, 84–90. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-11>
- Вовк, О. (2014). *Борис Грінченко та проблеми розвитку української дитячої літератури: художнє вираження етнокультурної кореневості*. ДДПУ ім. Івана Франка.
- Дічек, Н. (2024). Актуальна історія: Б. Грінченко й українськомовне підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника*, 31, 83–95. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-31-83-95>
- Загірня, М. (1999). *Спогади*. Шлях.
- Зубкова, Н. (2008). *Архів і бібліотека видатного діяча українського просвітництва Б. Д. Грінченка (з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)*. НБУ імені В. І. Вернадського.
- Кінд-Войтук, Н. (2018). Б. Д. Грінченко — перший голова Київського товариства «Просвіта» (1906–1909 рр.). *Літопис Волині*, 19, 130–134.
- Кірраль, С. (Упоряд.). (2004). «...Віддати зумієм себе Україні»: *Листування Трохима Зінківського з Борисом Грінченком*. Київська правда.
- Кобижча, Н. (2017). *Культурницька діяльність Бориса Грінченка: світоглядний аспект*. Ліра-К.
- Коженьовський, Л. (2010). Батько просвіти, української мови, української безпеки, культури і свободи в Україні — Борис Грінченко. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія*, 1, 4–7.
- Козлов, Р. (2022). До історії перших публікацій віршів Бориса Грінченка. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, 20, 28–34. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2022.20.4>
- Коляденко, О. (2021). *Погляди Бориса Грінченка щодо рідномовної (української) школи (остання третина XIX — початок XX століття)* (Дисертація кандидата педагогічних наук, Київський університет імені Бориса Грінченка).
- Коннертон, П. (2013). *Як суспільства пам'ятають*. Ніка-Центр.
- Лашко, М. (2012). Науково-просвітницька діяльність М. Грінченко в Україні (1917–1928). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*, 3, 166–171.
- Мовчун, А. (2013а, 21–27 лютого). Борис Грінченко і Марія Загірня: феномен родинного життя. *Слово Просвіти*, 8(697), 14–15.
- Мовчун, А. (2013б, 4–10 квітня). Борис Грінченко у спогадах батька та дружини. *Слово Просвіти*, 14(704), 6.
- Мовчун, А. (2013с, 13–19 червня). Борис Грінченко в Києві: діяльність, адреси, зустрічі. *Слово Просвіти*, 23(712), 6.
- Неживий, О. (2013). Українознавча і краєзнавча основа педагогічної системи Бориса Грінченка. *Краєзнавство*, 4, 159–165.
- Пилинський, М. (1988). Словник Б. Грінченка: міфи і факти. *Мовознавство*, 6, 25–32.
- Погребняк, І. (2013). Образ України в епістолярії Бориса Грінченка. *Синопис: текст, контекст, медіа*, 1. <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/17/12>
- Погребняк, І. (2014). Дискурс народництва в епістолярії Бориса Грінченка. *Синопис: текст, контекст, медіа*, 3(7). <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/110/97>
- Погребняк, І. (2016). Культурологічні концепти епістолярію Бориса Грінченка. *Синопис: текст, контекст, медіа*, 1(13), 73–78. <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/187>
- Погрібний, А. (1993). Унікальний документ нашої культури (каталог особистої бібліотеки Б. Грінченка). *Рукописна та книжкова спадщина України*, 1, 70–83.
- Родінова, Н. (2007). *Етнографічна діяльність Бориса Грінченка* (Дисертація кандидата історичних наук, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка).
- Скопненко, О., & Цимбалюк-Скопненко, Т. (2019). Борис Грінченко та Микола Лукаш: Перегук поколінь. *Studia Philologica*, 1, 110–114. <https://doi.org/10.28925/2311-2425.2019.12.16>
- Сохань, П. (1994). Б. Д. Грінченко — М. П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу. У Б. Грінченко, & М. Драгоманов, *Діалоги про українську національну справу* (с. 5–17).
- Хоптяр, А. (2017). *Перекладацька діяльність Бориса Грінченка та її роль в українському літературному процесі кінця XIX — початку XX ст.*
- Цибаньова, О. (1967). *Літопис життя і творчості І. Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича)*. Дніпро.
- Черниш, А. (2011). *Приказки та прислів'я із «Словаря української мови» Бориса Грінченка*.
- Яременко, В. (2021). Борис Грінченко про українські національні справи: епістолярний, мовний та редакторський аспекти. *Український інформаційний простір*, 1(7), 175–196. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233902](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233902)
- Яременко, В. (2022). *Борис Грінченко — національної ідеї смолоскип*.

References (translated and transliterated)

- Antonets, N. (2008). Grinchenko Borys Dmytrovych. In *Entsyklopediia osvity* (pp. 144–145). Yurinkom Inter.
- Barabash, S., & Burko, O. (2022). Movna pozycja B. Grinchenka ta Kh. Alchevskoi: suholossia doby chy pozycja? [Linguistic position of B. Grinchenko and Kh. Alchevska: consensus of the day or position?]. *Zakarpatski filolohichni studii*, 24(2), 165–168. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.2.33>
- Biletskyi, O. (1963). Borys Grinchenko. In *Pysmennyk i epokha: zbirnyk statei, doslidzhen, retsenzii z pytan ukrainoskoi literatury* (pp. 218–228). Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury.
- Bohdanets-Biloskalenko, N. (2010). *Viddav sebe ya pratsi bez vahannia... (do 100-richchia vshanuvannia pamiati Borysa Grinchenka)* [“I devoted myself to work without hesitation...” (to the 100th anniversary of the commemoration of Borys Grinchenko)]. NVF Slavutych-Delfin.
- Bohdanets-Biloskalenko, N. (2013). *Ne velyke pole ya zorav... (do 150 richchia vid dnia narodzhennia Borysa Grinchenka)* [I did not plow a large field... (to the 150th anniversary of the birth of Borys Grinchenko)]. NVF Slavutych-Delfin.
- Burko, O. (2021). B. Grinchenko, V. Korolov i Kanada: malovidomi fakty [B. Grinchenko, V. Korolev and Kanada: little-known facts]. In *World science: problems, prospects and innovations. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference* (pp. 219–225).
- Chernysh, A. (2011). *Prykazky ta pryslivia iz “Slovaria ukrainskoi movy” Borysa Grinchenka* [Proverbs from the “Dictionary of the Ukrainian Language” by Borys Grinchenko].

- Dichek, N. (2024). Aktualna istoriia: B. Grinchenko i ukrainskomovne pidruchnykotvorennia [Topical history: B. Grinchenko and the creation of textbooks in Ukraine]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 31, 83–95. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-31-83-95>
- Khophtiar, A. (2017). *Perekladatska diialnist Borysa Grinchenka ta yii rol v ukrainskomu literaturnomu protsesi kintsia XIX — pochatku XX st.* [The translation activity of Borys Grinchenko and its role in the Ukrainian literary process of the late 19th and early 20th centuries].
- Kind-Voitiuk, N. (2018). B. D. Grinchenko — pershyi holova Kyivskoho tovarystva “Prosvita” (1906–1909 rr.) [B. D. Grinchenko as the first head of the Kyiv Society “Prosvita” (1906–1909)]. *Litopys Volyni*, 19, 130–134.
- Kiral, S. (Ed.). (2004). “...Vidatny zumiem sebe Ukraini”: *Lystuvannia Trokhyma Zinkivskoho z Borysom Grinchenkom* [“...We will be able to give ourselves to Ukraine”: Correspondence between Trokhym Zinkivskyy and Borys Grinchenko]. Kyivska Pravda.
- Kobzyzhcha, N. (2017). *Kulturnytska diialnist Borysa Grinchenka: svitohliadniy aspekt* [Cultural activity of Borys Grinchenko: worldview aspect]. Lira-K.
- Koliadenko, O. (2021). Pohliady Borysa Grinchenka shchodo ridnomovnoi (ukrainskoi) shkoly (ostannia tretyna XIX — pochatok XX stolittia) [Borys Grinchenko’s views on the native (Ukrainian) school (the last third of the 19th — the beginning of the 20th century)]. (Candidate dissertation, Borys Grinchenko Kyiv University).
- Connerton, P. (2013). *Yak suspilstva pamiataiut* [How Societies Remember]. Nika-Tsentr.
- Kozhenovskyy, L. (2010). Batko prosvity, ukrainskoi movy, ukrainskoi bezpeky, kultury i svobody v Ukraini — Borys Grinchenko [Borys Grinchenko as the father of enlightenment, the Ukrainian language, Ukrainian security, culture and freedom in Ukraine]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Pedahohika. Psykholohiia*, 1, 4–7.
- Kozlov, R. (2022). Do istorii pershykh publikatsii virshiv Borysa Grinchenka [On the history of the first publications of Borys Grinchenko’s poems]. *Literary process: methodology, names, trends*, 20, 28–34. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2022.20.4>
- Lashko, M. (2012). Naukovo-prosvitnytska diialnist M. Grinchenko v Ukraini (1917–1928) [Research and educational activities of M. Grinchenko in Ukraine (1917–1928)]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Pavla Tychyny*, 3, 166–171.
- Movchun, A. (2013a, February 21–27). Borys Grinchenko i Mariia Zahirnia: fenomen rodynnoho zhyttia [Borys Grinchenko and Maria Zahirnya: the phenomenon of family life]. *Slovo Prosvity*, 8(697), 14–15.
- Movchun, A. (2013b, April 4–10). Borys Grinchenko u spohadakh batka ta druzhyny [Borys Grinchenko in the memories of his father and wife]. *Slovo Prosvity*, 14(704), 6.
- Movchun, A. (2013c, June 13–19). Borys Grinchenko v Kyievi: diialnist, adresy, zustrichi [Borys Grinchenko in Kyiv: activities, addresses, meetings]. *Slovo Prosvity*, 23(712), 6.
- Nezhyvyyi, O. (2013). Ukrainoznavcha i kraieznavcha osnova pedahohichnoi systemy Borysa Grinchenka [Ukrainian studies and local studies basis of the pedagogical system of Borys Grinchenko]. *Kraieznavstvo*, 4, 159–165.
- Pohrebniak, I. (2013). Obraz Ukrainy v epistolarii Borysa Grinchenka [The image of Ukraine in the epistolary of Borys Grinchenko]. *Synopsis: text, context, media*, 1. <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/17/12>
- Pohrebniak, I. (2014). Dyskurs narodnytstva v epistolarii Borysa Grinchenka [Discourse of populism in the epistolary of Borys Grinchenko]. *Synopsis: text, context, media*, 3(7). <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/110/97>
- Pohrebniak, I. (2016). Kulturolohichni kontsepty epistolarii Borysa Grinchenka [Cultural concepts of Borys Grinchenko’s epistolary]. *Synopsis: text, context, media*, 1(13), 73–78. <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/187>
- Pohribnyi, A. (1993). Unikalnyi dokument nashoi kultury (kataloh osobystoi biblioteki B. Grinchenka) [A unique document of our culture (catalogue of B. Grinchenko’s personal library)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 1, 70–83.
- Pylynskyi, M. (1988). Slovyk B. Grinchenka: mify i fakty [Dictionary of B. Grinchenko: myths and facts]. *Movoznavstvo*, 6, 25–32.
- Rodinova, N. (2007). *Etnohrafichna diialnist Borysa Grinchenka* [Ethnographic activity of Borys Grinchenko] (Candidate dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv).
- Skopnenko, O., & Tsybaliuk-Skopnenko, T. (2019). Borys Grinchenko ta Mykola Lukash: Perehuk pokolin [Borys Grinchenko and Mykola Lukash: interweaving of generations]. *Studia Philologica*, 1, 110–114. <https://doi.org/10.28925/2311-2425.2019.12.16>
- Sokhan, P. (1994). B. D. Grinchenko — M. P. Drahomanov: dialohy pro ukrainsku natsionalnu spravu [B. D. Grinchenko — M. P. Drahomanov: dialogues about the Ukrainian national cause]. In B. Grinchenko, M. Drahomanov, *Dialohy pro ukrainsku natsionalnu spravu* (pp. 5–17).
- Tsybanova, O. (1967). *Litopys zhyttia i tvorchosti I. Karpenka-Karoho (I. K. Tobilevycha)* [Chronicle of the life and work of I. Karpenko-Karyi (I. K. Tobilevych)]. Dnipro.
- Virchenko, T., & Kozlov, R. (2024). “Knyzhky dla ditei i doroslykh”. Buttia Borysa Grinchenka v kanoni [“Books for children and adults”: Borys Grinchenko’s being in the canon]. *Naukovi zapysky. Filolohichni nauky*, 208, 84–90. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-11>
- Virchenko, T., & Kozlov, R. (2023). *Nepokirnyi. Hrani doli Borysa Grinchenka* [Recalcitrant. Edges of Borys Grinchenko’s life]. KUBG.
- Vovk, O. (2014). *Borys Grinchenko ta problemy rozvytku ukrainskoi dytiachoi literatury: khudozhnie vyrazhennia etnokulturnoi korenevosti* [Borys Grinchenko and the problems of the development of Ukrainian children’s literature: an artistic expression of ethno-cultural rootedness]. DDPU im. Ivana Franka.
- Vydaichuk, T. (2017). Fonetychni osoblyvosti skhidnopoliskoho hovoru pivnichnogo narichchia ukrainskoi movy (na materialii etnografichnoi spadshchyny Borysa Grinchenka) [Phonetic features of the Eastern Polissian dialect of Ukrainian (on the basis of Borys Grinchenko’s folkloristic records)]. *Studia Philologica*, 1, 11–16.
- Vydaichuk, T. (2021). Dyskusiia v Imperatorskii akademii nauk (1907 rik) shchodo systemy pravopysu “Slovaria ukrainskoi movy” [Discussion at the Imperial academy of sciences (1907) considering “The Dictionary of the Ukrainian language” spelling system]. *Synopsis: text, context, media*, 27(3), 165–171. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2021.3.6>
- Yaremenko, V. (2021). Borys Grinchenko pro ukrainski natsionalni spravy: epistolarnyi, movnyi ta redaktorskyi aspekty [Borys Grinchenko on Ukrainian national affairs: epistolary, linguistic and editorial aspects]. *Ukrainskyi informatsiynyi prostir*, 1(7), 175–196. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233902](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233902)
- Yaremenko, V. (2022). *Borys Grinchenko — natsionalnoi idei smoloskyp* [Borys Grinchenko is the torch of the national idea].
- Zahirnia, M. (1999). *Sphady* [Memoirs]. Shliakh.
- Zubkova, N. (2008). *Arkhiv i biblioteka vydatnoho diacha ukrainskoho prosvitnytstva B. D. Grinchenka (z fondiv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho)* [Archive and library of the prominent figure of Ukrainian enlightenment B. D. Grinchenko (from the funds of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyy)]. NBU imeni V. I. Vernadskoho.

Tetiana Virchenko

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Ukraine

Tetiana Vydaichuk

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Ukraine

**RESEARCH PROJECT “CHRONICLE OF BORYS GRINCHENKO’S LIFE AND WORK”:
FROM THE VISION TO THE PRACTICAL IMPLEMENTATION**

The chronicle of the life and work of Borys Grinchenko is compiled based on ego-documents (private letters (written and received), diary, individual records) memories of contemporaries, textological studies and is an urgent task of today, because it causes a re-thinking of the profound meanings that the collective memory preserves.

The purpose of the presented study is to reconstruct the events in B. Grinchenko’s life during 1883. The subject of the study was biographical data, as well as personal qualities, character traits, peculiarities of everyday life and all other data that make it possible to reproduce the facts from the life of Borys Grinchenko as exhaustively as possible. The theoretical and methodological framework is based on the general principles of scientificity, objectivity and specificity of truth, which are accepted in various scientific concepts, and are based on the use of the entire array of sources and their comprehensive analysis.

The results of the study. 98 private letters written or received by Borys Grinchenko in 1883, his 76-page pocket notebook for 1883, and notes on scraps of paper (33 sheets of various formats and shapes), which were exchanged by students of temporary (summer) pedagogical courses in Zmiiv — friends and associates of Borys Grinchenko were found, systematized, analyzed and described. Attention to the year 1883 is due, firstly, to the fact that, according to individual testimonies, Borys Grinchenko began his writing activity in this year; secondly, attending pedagogical courses in the summer of 1883 became a step in Grinchenko’s professional growth as a teacher; thirdly, at the teacher’s courses, he met Maria Gladylina — his future wife, and this meeting determined their future life and joint work for the benefit of Ukrainian culture and enlightenment. 1883 is the year that falls into the third period of Borys Grinchenko’s life identified by researchers as Slobozhanshchyna (1881–1885).

The novelty of the research lies in the fact that the analyzed documents made it possible to imagine and describe the life, activities, feelings, experiences, joys and disappointments of Borys Grinchenko during 1883, on his twentieth birthday. In the ego-documents, the private and professional appear seriously and as a joke, which is extremely valuable for revealing the personality of Borys Grinchenko and compiling his biography.

Keywords: Borys Grinchenko; 1883; chronicle of life and work; commemorative practice; Grinchenko Studies; Borys Grinchenko archive of the Manuscript Institute of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine; ego-document.

Стаття надійшла до редколегії 05.04.2024